

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

JOURNAL OF
FACULTY OF THEOLOGY
ISTANBUL UNIVERSITY

Sayı/Number: 29

Yıl/Year: 2013

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ (İÜİFD)

**İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Adına Sahibi / Owner on Behalf of Faculty
of Theology of Istanbul University**
Prof. Dr. Murteza BEDİR (Dekan/Dean)

Editör / Editor
Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER

**Yazı İşleri Sorumlusu /
Legal Representative**
Prof. Dr. Hidayet AYDAR

Editör Yardımcıları / Co-Editors
Yrd. Doç. Dr. Mustafa İsmail BAĞDATLI
Yrd. Doç. Dr. Mustakim ARICI

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER
Prof. Dr. Hidayet AYDAR
Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ
Doç. Dr. Ramazan YILDIRIM
Yrd. Doç. Dr. Mustafa İsmail BAĞDATLI
Yrd. Doç. Dr. Mustakim ARICI

Son Okuma / Redaction

Doç. Dr. Ali ÖZTÜRK
Arş. Gör. Mustafa ÖZGAĞÇ

Kapak ve İç Tasarım / Graphical Design
Yrd. Doç. Dr. Mustafa İsmail BAĞDATLI

Danışma Kurulu / Advisory Board

Abdurrahman ACAR (Prof.Dr.), Rahim ACAR (Prof.Dr.), Alparslan AÇIKGENÇ (Prof.Dr.), Muhsin AKBAŞ (Prof.Dr.),
Yasin AKTAY (Prof.Dr.), Mehmet AKKUŞ (Prof.Dr.), Halis ALBAYRAK (Prof.Dr.), Recep ALPYAĞIL (Doç.Dr.), Ramazan
ALTINTAŞ (Prof.Dr.), Abdüsselam ARI (Doç.Dr.), Ali ARSLAN (Prof.Dr.), Zeki ARSLANTÜRK (Prof.Dr.), Nevzat AŞIK
(Prof.Dr.), Muhammed ABAY (Yrd.Doç.Dr.), Mahmut AY (Yrd.Doç.Dr.), İrfan AYCAN (Prof.Dr.), Hidayet AYDAR (Prof.
Dr.), İbrahim Hakkı AYDIN (Prof.Dr.), Ömer AYDIN (Prof.Dr.), Yaşar AYDINLI (Prof.Dr.), Osman AYDINLI (Prof.Dr.),
Fahmettin BAŞAR (Prof.Dr.), Vahdettin BAŞÇI (Prof.Dr.), İrfan BAŞKURT (Doç.Dr.), Kemal BATAK (Doç.Dr.), Abdülaziz
BAYINDIR (Prof.Dr.), Mehmet BAYRAKDAR (Prof.Dr.), Bayraktar BAYRAKLI (Prof.Dr.), M.Faruk BAYRAKTAR (Prof.
Dr.), Mürteza BEDİR (Prof.Dr.), Ramazan BİÇER (Prof.Dr.), Nahide BOZKURT (Prof.Dr.), Ömer BOZKURT (Yrd.Doç.
Dr.), H.İbrahim BULUT (Doç.Dr.), Mehmet BÜYÜKDERE (Prof.Dr.), Yılmaz CAN (Prof.Dr.), Hasan CİRİT (Doç.Dr.),
İsmail ÇALIŞKAN (Prof.Dr.), İlyas ÇELEBİ (Prof.Dr.), Mehmet ÇELİK (Prof.Dr.), Yakup ÇİÇEK (Prof.Dr.), Mehmet
DALKILIÇ (Prof.Dr.), Muhsin DEMİRCİ (Prof.Dr.), Kürşat DEMİRCİ (Doç.Dr.), İsmail DEMİREZEN (Doç.Dr.),
Abdülkadir DONUK (Prof.Dr.), Recai DOĞAN (Prof.Dr.), İbrahim Kafi DÖNMEZ (Prof.Dr.), Ali DURUŞOY (Prof.Dr.),
Yaşar DÜZENLİ (Prof.Dr.), Feridun M.EMECEN (Prof.Dr.), İzzet ER (Prof.Dr.), Ali ERBAŞ (Prof.Dr.), Hüsamettin ERDEM
(Prof.Dr.), Mustafa ERDEM (Prof.Dr.), Ayşe Zişan FURAT (Doç.Dr.), Necmettin GÖKKIR (Doç.Dr.), Bilal GÖKKIR (Doç.
Dr.), Musa Kazım GÜLÇÜR (Yrd.Doç.Dr.), Zekeriya GÜLER (Prof.Dr.), Sitki GÜLLE (Prof.Dr.), Hacı Mehmet GÜNAY
(Prof.Dr.), Osman GÜNER (Prof.Dr.), Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Prof.Dr.), Abdurrahman HAÇKALI (Prof.Dr.),
Ömer Faruk HARMAN (Prof.Dr.), Hüseyin HANSU (Doç.Dr.), Dursun HAZER (Prof.Dr.), Hayati HÖKELEKLİ (Prof.
Dr.), Davut HUT (Dr.), M.Zeki İŞCAN (Doç.Dr.), Abdullah KAHRAMAN (Prof.Dr.), İsmail KARA (Prof.Dr.), Mustafa
KARA (Prof.Dr.), N.Ünal KARASLAN (Prof.Dr.), Faruk KARACA (Prof.Dr.), Ahmet KAVAS (Prof.Dr.), Mahmut KAYA
(Prof.Dr.), Fahri KAYADİBİ (Prof.Dr.), Ziya KAZICI (Prof.Dr.), Bilal KEMİKLİ (Prof.Dr.), İmaduddin Khalil (Prof.
Dr.), A.Saim KILAVUZ (Prof.Dr.), Recep KILIÇ (Prof.Dr.), Sadık KILIÇ (Prof.Dr.), Celal KIRCA (Prof.Dr.), Abdullah
KIZILCIK (Doç.Dr.), Ferhat KOCA (Prof.Dr.), Hasan KURT (Prof.Dr.), Saffet KÖSE (Prof.Dr.), Yaşar Abit KOÇAK (Prof.
Dr.), Mustafa KÖYLÜ (Prof.Dr.), Zekeriya KURŞUN (Prof.Dr.), İlhan KUTLUER (Prof.Dr.), Bekir KUZUDİŞLİ (Doç.
Dr.), Talip KÜÇÜKCAN (Prof.Dr.), Muhittin MACIT (Doç.Dr.), Yurdagül MEHMETOĞLU (Prof.Dr.), Ahmet YAŞAR
OCAK (Prof.Dr.), Hakan OLGUN (Doç.Dr.), Mesut OKUMUŞ (Prof.Dr.), Reşat ÖNGÖREN (Prof.Dr.), Hakkı ÖNKAL
(Prof.Dr.), Abdülkerim ÖZAYDIN (Prof.Dr.), Tahsin ÖZCAN (Prof.Dr.), Abdurrahman ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Metin
ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Mehmet ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Mehmet ÖZKARCI (Prof.Dr.), Mevlüt ÖZLER (Prof.Dr.), Hanefi
PALABYIK (Prof.Dr.), Hüseyin PEKER (Prof.Dr.), Selahattin POLAT (Prof.Dr.), Mehmet Saffet SARIKAYA (Prof.Dr.),
Hüseyin SARIOĞLU (Prof.Dr.), A.Nedim SERINSU (Prof.Dr.), Burhanettin TATAR (Prof.Dr.), Mustafa TAHRALI (Prof.
Dr.), Mustafa TEKİN (Doç.Dr.), Nihat TEMEL (Prof.Dr.), Mustafa Zeki TERZİ (Prof.Dr.), Nuri TINAZ (Doç.Dr.), Kasım
TURHAN (Prof.Dr.), Süleyman TULUCU (Prof.Dr.), Talip TÜRCAN (Prof.Dr.), Osman TÜRER (Prof.Dr.), Mustafa USTA
(Prof.Dr.), Mazlum UYAR (Prof.Dr.), Yavuz ÜNAL (Prof.Dr.), İsmail Safa ÜSTÜN (Prof.Dr.), İsmail YAKIT (Prof.Dr.),
Ahmet YAMAN (Prof.Dr.), Cafer Sadık YARAN (Prof.Dr.), Metin YASA (Doç.Dr.), Davut YAYLALI (Prof.Dr.), Nesimi
YAZICI (Prof.Dr.), Hüseyin YAZICI (Prof.Dr.), Adem YERİNDE (Doç.Dr.), Yavuz YILDIRIM (Yrd.Doç.Dr.), Ali YILMAZ
(Prof.Dr.), İsmail YİĞİT (Prof.Dr.), A.İhsan YİTİK (Prof.Dr.), Metin YURDAGÜR (Prof.Dr.), Ahmet YÜCEL (Prof.Dr.),

Yönetim Yeri / Administration Place

İskenderpaşa Mahallesi, Horhor Caddesi, Kavalalı Sokak, No:1 A-Blok 34080 Fatih / İstanbul.
Tel: (212) 532 60 20, Faks: (212) 532 62 07, e-posta: ilhdergi@istanbul.edu.tr

İÜİFD yılda iki sayı olarak yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir.

İÜİFD'de yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları İÜİFD'ye ait olup, izinsiz olarak kısmen veya tamamen basılamaz,
çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınmaz.

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/iuilal>

KİTAP TANITIMI VE TENKİTLER

Tahir b. Hüseyin, *Abbâsî Veziri Tahir'den Oğlu Abdullah'a Siyasî Nasihatnâme*, derleme ve inceleme:
Özgür Kavak, Klasik Yayınları, 2012.

Tahir b. Hüseyin (775–822), Abbasi Devleti içinde ilk bağımsız hanedan olan Tahirîler'in kurucusudur. Ailenin cediti olan Ruzejk, Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'ın Haccac'a karşı açıkça isyan edip savaş açmasına tanık olmuş, Muhalleb b. Ali Sufra'nın gazalarına katılmış birisidir. Ebu Müslim'in, Abbâsî hilâfetine kurulması ile sonuçlanan hareketi sırasında henüz hayatta bulunuyordu. Oğullarından ikisi, Talha ve Mus'ab, bu mücadeleler sırasında önemli roller oynadılar. Talha, Horasan'daki meşhur 12 nakipten biriydi. Tahir'in babası Mus'ab ise, bütün nakiplerin en nüfuzlu ve şöhretlisi olan Süleyman b. Kesir'in maiyetinde aynı olaylara katılmıştı. 796 yılında Harun Reşid tarafından Horasan valiliğine tayin olunan Ali b. İsa b. Mahan, yine bu yıl içinde Tahir b. Hüseyin'i Büşenc âmilliğine getirdi. Aynı yıl Horasan'da isyan eden Haricî lideri Hamza b. Etrek'in Büşenc'te, bir okulda hocalarla birlikte 30 öğrenciyi öldürdüğü, Tahir'in buna misilleme yaparak Haricîlerin oturduğu bir köyde katliam yaptığı, ama yine de asi ile barış yapmak zorunda kaldığı belirtilir. Bu sırada babasıyla birlikte Tahir de, Horasan'ın ileri gelen kişileri haline gelmişlerdi. Nitekim bir süre sonra Horasan valiliğinden azledilen Ali b. İsa'dan sonra baba ile oğulun yıldızları parladı. Horasan'ın yeni valisi Harseme b. A'yan, Maverâünnehr'de büyük bir isyan çıkaran Horasan'ın son Emevi valisi Nasr b. Seyyar'ın torunu Rafi b. Leys'i Semerkant'ta kuşattığında (807/808), Tahir de beraberindeydi. Bu şekilde Tahir'in Maverâünnehr'e gitmesi üzerine,

Horasan eyaletinin onun yokluğundan fırsatla Hamza b. Etrek tarafından yağmalanması, Tahir'in sahip olduğu gücü göstermektedir.

Harun Reşid'in H. 193/M. 809 yılındaki ölümünden sonra, oğulları Emin ve Me'mun arasındaki anlaşmazlık ve Emin'in öldürülmesiyle sonuçlanan savaşlarda en çok adı geçen kişi Tahir b. Hüseyin'dir. İki kardeş arasında mücadele başlayınca Me'mun, bir taraftan Harseme b. A'yan kumandasında büyük kuvvetler toplamaya çalışırken, bir yandan da Bağdat'tan üzerine gönderilmesi muhtemel olan ordunun yolunu kesmek üzere Tahir b. Hüseyin'i, 4.000 kişilik bir öncü birliğin başında batıya doğru yola çıkardı. Emin'in Horasan tarafına gönderdiği Ali b. İsa b. Mahan komutasındaki 50.000 kişilik orduyla Rey'de savaşmak zorunda kaldı. Ali b. İsa'nın daha savaşın başında öldürülmesi, bu oransız savaşta Tahir'in kazanmasını sağladı.

Me'mun bu zafer haberinden sonra Merv'de halife sıfatıyla biat almış, Tahir'e de bir mektup yazarak ordudan kendisi adına biat almasını istemiştir. Tahir'in, kendi sol eli ile sağ eline Halife adına biat ettiği ve bu şekilde sol elini de sağ eli yerine kullanmış olduğu için, "iki eli de sağ olan" anlamına *Zü'l-Yemineyn* lakabını aldığı rivayet olunur.¹

Arabistan da Me'mun'a biat ettikten sonra, Tahir ve Harseme Bağdat'a girerek şehrin mahallelerini birer birer ellerine geçirdiler. Bundan sonra Emin'in teslim olmaktan başka çaresi kalmamıştı. Harseme her ne kadar ona, hayatına dokunulmayacağı konusunda güvence vermiş olsa da, Tahir'in adamlarının hücumuna uğrayan Emin katledilmişti.

Kardeşinin ölümünden sonra Halife tahtına geçen Me'mun, bir süre daha, zaten kalmakta olduğu Merv'den ayrılmadı. Onun yokluğundan yararlanarak Ali b. İsa taraftarları kargaşa çıkarmaya çalıştılar. 815 yılının başında Muhammed b. İbrahim b. Tabataba Kûfe'de saltanat iddiasıyla ortaya çıktı; fakat Harseme tarafından kolayca etkisiz hale getirildi. Ancak Harseme, bütün bu

---

¹ Bkz. Fikret Işıltan, "Tahir b. Hüseyin", *İA.*, c. 11, s. 631-632.

başarılarına rağmen Halife'ye ve onun veziri Fazl b. Sehl'e tehlikeli görünerek Merv'de hapsedildi ve bir süre sonra da vücudu ortadan kaldırıldı.²

Bütün bu kargaşa dolayısıyla Emin'in 813'teki katlinden sonra, Me'mun ancak 819 yılı Ağustos ayında Bağdat'a girebildi. "Me'mun'un Horasan'dan ayrılmasından sonra, orada bir Haricî isyanı zuhur etti. Me'mun bu isyanın bastırılmasına, kısa bir zamanda bütün eyalete hâkim olan Tahir'i memur etti. Fakat bu kumandan burada kendisini o kadar emniyette hissetti ki, 822 yılında cuma hutbelerinde halifenin adını zikrettirmemeye cür'et etti. Bu hareket her ne kadar açıkça bir isyan demekse de, halife, hemen biraz sonra vefat eden Tahir'in oğlu Talha'ya Horasan'ı iktâ olarak vermekten imtina etmeye cesaret edemedi. Tahir'in (...) halefleri orada hemen hemen bir asır hâkimiyetlerini devam ettirdiler".³

Burada ele alacağımız mektubun muhatabı olan Tahir b. Hüseyin'in oğlu Abdullah, 798 yılında Horasan'da doğdu. Babasının nezaretinde, dönemin meşhur hocalarından iyi bir eğitim alarak yetişti. İlk askerî ve idarî deneyimini babasının el-Cezire isyanını bastırmak üzere görevlendirildiği bölgede, onun yanında kazanmış, babasının oradan ayrılması üzerine de, onun vekili sıfatıyla yerine geçmiştir. "Nasr b. Şebes öncülüğündeki bu isyanın tehlikeli bir hâl alması üzerine Me'mun 'gözüpek ve işleri çekip çevirmede mahir ve basiretli olması hasebiyle' onu Rakka ve ardından Mısır valiliğine tayin ederek isyanı bastırmakla görevlendirir (206/821). (...) Tahir'in oğluna nasihatnâme mahiyetindeki meşhur mektubunu gönderme sebebi bu atamadır. İsyancıları başarılı şekilde kontrol altına alan Abdullah, Me'mun'un takdirini kazanır. Yine bu dönemde Endülüs'ten İskenderiye'ye gelen muhacirlerin Abbâsîlere itaat etmelerini sağlar. Bu başarıları onu Me'mun nezdinde babasının gibi üstün bir konuma getirir. Biraz da bu sebeple 214/829-30 yılında Azerbaycan bölgesinde Bâbek el-Hürremî öncülüğünde isyan eden Bâtınîlerin üzerine gönderilir. Bu

² Bkz. C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, c. I, s. 128.

³ Bkz. Age., s. 129.

esnada kardeşi Talha'nın vefat etmesi üzerine Me'mun tarafından Horasan valisi olarak da atanır".⁴

Me'mun'dan sonra halife olan Mu'tasım döneminde de bu bölgede vali olarak görev yapan Abdullah, isyancı Haricîlere ve yine 834/35 yılında Telekan'da isyan eden Hz. Ali soyundan Muhammed b. Kasım'a karşı başarılar kazanmıştır. Buna rağmen Mu'tasım döneminde gözden düştüğü anlaşılmaktadır. "Babası gibi 48 yıl ömür süren Abdullah, 11 Rebiülevel 230/26 Kasım 844 tarihinde muhtemelen Merv'de vefat etmiştir."⁵

Tahir b. Hüseyin'in, oğlu Abdullah'a mektubu

Tahir b. Hüseyin'in, oğlu Abdullah'a yazdığı siyasetname niteliğindeki mektup, İslâm siyasi düşüncesinin ilk metinlerindedir. Bu metin, Özgür Kavak tarafından derlenmiş ve değerli bir inceleme yazısıyla *Abbâsî Veziri Tahir'den Oğlu Abdullah'a Siyasî Nasihatnâme* adıyla yayınlanmıştır. Biz de mektubun içeriğini açıklarken bu kitabı kullandık. Kavak, mektubun tercümesinde, Damadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed'in şerhini içeren yazma metni esas aldığını ve incelemeyi buna göre yaptığını belirtiyor. Biz, onun alıntılarda verdiği orijinal sayfa numaraları yerine, bu kitaptaki sayfaların numaralarını kullanacağız.

Mektup, Allah'a hamd ve Resulullah'a salât ve selâmdan sonra, Allah'ın teklifi ve ortağının olmadığı hatırlatılması suretiyle, işin temeline dikkat çekilerek başlıyor: "Takvaya sarıl, Allah'tan kork, onun gözetimi altında olduğunu unutma. Allah'ın gazabını celbetmekten uzak dur".

Tevhid hatırlatmasını izleyen takva vurgusu önemlidir. İhsan'la, yani insanın yaptığı her şeyi, Allah'ın gördüğünü bilerek yapması olgusuyla eş anlamlı olan takva çağrısı, "eğer tek olan Allah'a inanıyorsan böyle yapmak zorundasın" anlamı taşır. Bundan sonraki tavsiyeler de bu temel üzerine bina edilir: "Raiyyeni gece gündüz muhafaza et. Allah sana dirlik ve düzenlik vermiştir, bu vesileyle ahireti hatırında tut, ölüm sonrası gideceğin yer aklından hiç çıkmasın. Üzerine ne sorumluluk aldıysan, ne ile yükümlü kılındıysan bunları

⁴ Özgür Kavak, *Siyasî Nasihatnâme*, s. 15.

⁵ Age., s. 16.

unutmamalısın. Her amelinin seni kıyamet gününde Allah'ın e'lm azabından kurtaracak bir amel olmasına dikkat et".⁶

Yüce Allah'ın kulları arasından birini seçerek yönetici yapması, O'nun her insana nasip olmayacak büyük bir ihsanıdır. Buna karşılık yöneticiye düşen de, yönettilerine karşı şefkatli olması, onlara adaletle davranması, hak ve hukuklarına riayet etmesidir. Raiyyenin mallarının, canlarının, ailelerinin korunması; rahat, huzur ve güvenliklerinin sağlanması başta gelen görevleridir.⁷

İnsanın, üstlendiği bir iş konusuna yoğunlaşması, başarı için temel şartlardan biridir: "İdrak, akıl ve nazarını bütünüyle işine yoğunlaştır; hiçbir meşguliyet bu işini yapmaktan seni alıkoymasın. Çünkü senin işinin aslı (...) budur".⁸

Bu arada yönetici kendi kulluk görevini de asla unutmamalı ve ihmal etmemelidir. Böylece mektupta kişisel ibadetlerin toplumsal boyutuna dikkat çekilmekte, ve aslında kişisellekle toplumsallığın iç içeliği gösterilmektedir. Ayrıca siyasal alanın ahlâkla bir arada ve onun tarafından belirlendiğinin de net bir görüntüsü sunulmaktadır: "En fazla dikkat etmen gereken konuların başında beş vakit namaz ve cemaate devam gelir. Namazlarını ise sünnetlerine ve vakitlerine dikkat ederek kıdırmalısın. Abdestini doğru dürüst al. Namaza Allah adıyla başlamalı ve tertil üzere Kur'an'ını okumalısın. Rükû, secde ve teşehhüdünde tadil-erkâna da riayet etmelisin. Riyadan uzak kalarak, yalnızca Allah için namaz kılmalısın. Etrafında bulunan herkesi de namaza teşvik etmelisin. Zira Yüce Allah'ın buyurduğu gibi 'Namaz fenalıktan ve kötülükten alıkoyar' (Ankebut: 45)".⁹

Namaz örneğinde farzlara çekilen dikkatte, yazarın takvasının genişliğini ve bunu oğluna aktarmak istediği yönetim kavramının dinî derinliğini görüyoruz.¹⁰ Bu temel hatırlatmanın ardından, uyma konusunda bunlara eklenecek iki önemli konu geliyor: "Rasul'ün Sünnet'ine tabi olmayı ekle. Ardından da

⁶ Age., s. 26.

⁷ Age., 27

⁸ Age., s. 27.

⁹ Age., s. 28.

¹⁰ Bk. Ervin I. J. Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, s. 110.

selef-i salihînin asârına tabi ol. Bir konuda karar vermek durumunda kaldığında Allah'tan yardım dile ve hakkında hayırlısını iste".¹¹

Bütün bunlara ulaşmak, farzları yerine getirmek, sünnete ve salih geçmişe uymak, insanın anlayış ve kavrayışını geliştirmesiyle mümkündür. Bunlar aynı zamanda, insanların yöneticiyle ünsiyet peyda etmesinin şartlarındandır. Öyleyse: "Fıkıh ve fukahayı, dini ve dindarları, Allah'ın Kitabı'nı ve bu kitapla amel edenleri her zaman tercih et".¹²

Belirli bir düzen içinde devam eden mektubun izleyen konusu, İslâm dininin her konuda olduğu gibi ahlâkta da salık verdiği "orta yol" kavramıdır. "Tüm işlerinde orta yolu tutmalısın. Orta yolu tutmaktan daha faydalı, daha emîn ve daha faziletli bir şey yoktur. Orta yolu tutmak, doğruluğa ulaştırır. Doğruluk ise başarıya. Başarı ise mutluluğa. Dinin doğru bir şekilde yaşanabilmesi ve hidayet üzere bulunabilmek ancak orta yolu tutmakla mümkündür".¹³

Tahir b. Hüseyin, "orta yol"dan başlayan ve "mutluluk"la tamamlanan, Orta yol+Doğruluk+Başarı+Mutluluk şeklinde bir çevrim oluşturmaktadır. Bu çevrim, yönetilenlerle birlikte yöneticinin, sahip oldukları nimeti karşılıklı olarak korumalarını sağlar. "İşlerin böylece istediğin minval üzere tamamlanır. Kudretin artar. Avam ve havastan tüm tebaan böylece salah bulur".¹⁴

"Sen hüsn-i zan sahibi olursan raiyyen dosdoğru olur" diyen Tahir, bir suç kesin olarak ortaya çıkmadıkça kimsenin itham edilmemesi ilkesi üzerinde önemle durur:

Bir iş tevdi ettiğin kişileri, durumları tam manasıyla açıklığa kavuşmadıkça itham etme. Çünkü suçsuz kişileri itham etmek, günahıdır.

Berberindekilere hüsn-i zan besle, sût-i zandan kendini uzak tut. Böylece onların, verdiğin emirlere itaat etmelerinin önünü açmış olursun. Allah'ın düşmanı olan Şeytan senin işlerinde bir zaaf bulmasın. Zira o, sût-i zan üzerin-

¹¹ Özgür Kavak, *Siyasî Nasihatnâme*, s. 28.

¹² Age., s. 29.

¹³ Age., s. 29-30

¹⁴ Age., s. 30.

den senin zayıf bir anını değerlendirerek işlerini bozmak ister. Sû-i zan güzel bir yaşamın da elden gitmesine sebebiyet verir.

Bilesin ki hüsn-i zan sana kuvvet ve rahatlık verir. İnsanlar sana muhabbet duyarlar ve işlerin yoluna girer. Ancak hüsn-i zan beslemen, yapılmakta olan işleri araştırmaya mani olmamalıdır. Raiyyeni her daim gözetme gereğinin bir sonucu olarak yapılan işleri kontrol etmelisin.¹⁵

Suç işleyen, bunun cezasını çekmelidir. Aksi takdirde kötü niyetli kişilerin şımarmaları ve kötülüklerini devam ettirmelerinin önüne geçmek mümkün olmaz: “Suçlulara Allah’ın hadlerini tatbik et. Ancak bunu hak ettikleri oranda yap. Cezalandırmayı asla terk etme, gevşeklik gösterme. Cezalandırmayı tehir de etme. Eğer aşırı gidersen hüsn-i zannını ifsad etmiş olursun. Cezaî tatbikatta senden öncekilerin yoluna tabi ol. Bidat ihdas etme”.¹⁶

Daha sonra mektupta ahde vefa, sözünü yerine getirme, yapılan iyilikleri kabul etme ve karşılıksız bırakmama, raiyyenin kusurlarını saçıp dökmeme, hoşgörülü olma, yalandan ve yalan şahitlikten uzak durma, dedikodulara kulak asmama gibi, bir toplumun içten içe bozulmasında en etkili konular yer alır. Yönetici, bu türden insanları çevresinden uzaklaştırmalı, salih insanlarla yakınlık kurmalıdır. Gazaba kapılmaktan, vakarı zedeleyecek davranışlardan ve gurura kapılmaktan sakınmalı, asla “ben mutlak söz sahibiyim, dilediğimi yaparım” anlayışı içinde olmamalıdır. Çünkü bunlar sağlıklı düşünce ihtimalini yok eden şeylerdir.¹⁷

“Bilesin ki mülk, Allah’ındır; dilediğine verir, dilediğinden çekip alır. En hızlı el değiştiren nimet, bu nimettir” diyen Tahir b. Hüseyin, yönetici ve maiyetinin bu nimete nankörlük etmeleri, raiyyeye karşı kötü davranmaları sonucu bu nimeti kaybedeceklerini söyler. Öyleyse: “Hırsla kapılma. En büyük hazinenin iyilik, takvâ, adalet, raiyyenin maslahatını gözetmek, memleketini imar etmek,

---

¹⁵ Age., s. 30-31.

¹⁶ Age., s. 31.

¹⁷ Bkz. age., s. 32-33.

raiyyenin durumunu araştırıp soruşturmak, onların muhafazası ve mazlumlara yardım etmek olsun".¹⁸

Raiyyenin iyiliği ve memleketin imarı, malların hazinede biriktirilmesiyle değil, onların salahına harcanmasıyla mümkündür. Dolayısıyla harcamaların yapılmasında, bütçenin çok iyi planlanması gerekir. Raiyyenin hakları verildiği takdirde, onlar da vergilerini kolayca ödeyecekler ve bir denge meydana gelecektir. Böylece adaletle toplum refahının kaynağı olan devlet hazinesinin zenginliği arasında bağ kuruluyor.

Tahir b. Hüseyin, toplum sağlığının ayakta tutulmasının kişisel takva konularından ayrı değerlendirilemeyeceği düşüncesiyle yeniden bu konulara döner. Günahların küçük görülmemesi, hasetçilerle birlikte olunmaması, günahkârlar ve nimetin kadrini bilmeyenlerle ilişkinin kesilmesi, hainlere güvenilmemesi, fasıklarla yoldaşlık edilmemesi, mürailerin övülmemesi, hiçbir insanın hakir görülmemesi, insanları güldürüp eğlendirenlerle vakit geçirilmemesi, sefihlere doğru insan muamelesi yapılmaması gibi konularda nasihatte bulunur.

Bir yönetici için en önemli konulardan biri de, kuşkusuz istişaredir. Peki, bir yönetici kimlerle istişare etmeli, kimlerle istişareden kaçınmalıdır? "Fakihlerle sıklıkla istişare et. Onlara hilm ile muamelede bulun. Tecrübe ehlinden akıllı kimselerle, re'y ve hikmet sahiplerinden faydalı gördüğün her şeyi al, önemli konuları onlarla konuş. Müsrif ve keyfine düşkün, nimetler arasında refah hayatı yaşayan kimselerle cimrileri asla istişârene ortak etme. Onların tek bir sözünü bile dinleme. Çünkü böyle kimselerin zararları faydalarından çoktur".¹⁹

Yöneticinin en büyük mutluluğunun ordusu ve raiyyetine karşı adaletli, insaflı, şefkatli davranması olduğunu söyleyen Tahir, ordunun divandaki alacaklarının dikkatlice incelenmesini, maaşlarının zamanında ödenmesini istemektedir. Böylece geçim sıkıntılarını giderilmiş, yöneticiye destekleri daha güçlü

---

¹⁸ Age., s. 33.

¹⁹ Age., s. 35.

bir şekilde sağlanmış olur.²⁰ Ayrıca yargı işleri de çok önemlidir: “Kazâ öylesine önemlidir ki, buna denk ehemmiyette bir başka konu daha yoktur. Çünkü kazâ, Allah’ın yeryüzünde insanların ahvalini düzenleyip düzelten ve dosdoğru olmalarını sağlayan bir mîzânıdır. Kazâda meselenin hükme bağlanıp adaletin uygulanması ile raiyyenin ahvâli salah bulur, yol güvenliği sağlanır, mazlum hakkını talep eder, insanlar haklarını alır, yaşama imkânı korunmuş olur. (...) Kazâda hak ve adalet hükümran olur”.²¹

Kaza konusunda yöneticinin vereceği kararlar vardır. Bu kararlarda izlenecek yol konusunda şu tavsiyelerde bulunulur: “Yüce Allah’ın emirlerine karşı tavizsiz ol. Şüpheli hususlardan kaçın. Hadleri uygula. Aceleyi azalt. Kızgınlık ve vesveseden uzak dur. Payına düşene kanaat et. Kendi tecrübenden istifade et. (...) raiyyenden hiç kimse konusunda olumlu yahut olumsuz tavırların etkisinde kalma. Sabit kadem ol, ancak teenni ile hareket et. Murakabeyi elden bırakma, nazar et, tefekkür et, tedebbür et, olayı ibret nazarıyla incele. Rabbinin rızasını gözeterek mütevazı ol ve tüm raiyyene rıfkla muamele et, haktan ayrılma. Süratle davranıp kan dökmeye yeltenme”.²²

Vergi toplanması ve bunun hak sahiplerine dağıtılması konusunda adalet ve eşitliğin sağlanması, adam kayırma ve zulümden kaçınılması konusunda şunları söylüyor:

“Harac mallarını hak sahipleri arasında, hak, adalet ve eşitlikle dağıt. Saygın, zengin, sana yakın olmak, kâtibin veya başka bir görevlin olmak gibi özellikler sebebiyle kimseden bu yükümlülüğü kaldırma. Alınması gereken miktarı aşarak zulme sapma. Tüm insanları -acı da olsa- hakkı kabule zorla. Zira ancak sen (bunları yapmak suretiyle) insanların kalplerinin ülfetini sağlayabilir ve herkesin rızasını kazanabilirsin”.²³

Yönetici olmanın, yönetilenler üzerinde hazinedar, koruyucu ve gözetici (râî) olma anlamına geldiği, bu nedenle de gözetilen insanlara raiyye denildiği-

²⁰ Bkz. age., s. 36.

²¹ Age., s. 37.

²² Age., 37-38.

²³ Age., s. 38.

ni belirten Tahir, yöneticinin görevinin, gözetimi altındakilerin işlerini düzene koymak olduğunu belirtir. Bunun için de: “Temel ihtiyaçları için gereken miktarı ayırdıktan sonra artan miktardan sana verdiklerini al ve bu paraları onların işlerinin düzene konulması, onlara faydalı olacak hususlar ve durumlarının düzelmesi için harca”.²⁴ Böylece aynı zamanda ölçülü ve dengeli bir vergi uygulaması tavsiyesinde bulunan Tahir, verginin temel ihtiyaçların giderilmesinden sonra elde kalan maldan alınması gerektiğini, alınan bu vergilerin de kamunun ortak işleri için kullanılmasını istiyor. Bu harcamaları yapacak, yani raiyyenin işlerini idare edecek kimseler rasgele seçilmemelidir: “Re’y, tedbîr ve tecrübe sahibi, uzmanlık kazanmış, ilim sahibi, siyaset ve erdemle amel eden görevliler istihdam et. Görevlilerinin maaşlarını fazla tut. Zira bunlar, senin üstlendiğin vazifeyi yerine getirebilmen için gerekli haklar arasında yer alır”.²⁵

Yöneticinin bunları yapması, aynı zamanda yönetenle yönetilen arasında sevgi ve kaynaşma nedeni olacaktır. Böylece: “Memleketinde hayırlar artar, mamurluk belirginleşir, arazilerin verimli hale gelir, malların bollaşır ve böylece ordunu ve raiyyeni razı kılma konusunda elin güçlenir. Bir de gönlünden koptuğu için onlara atâ verirsen artık hükümranlığı övülen, adaletine razı olunan biri haline gelir, tüm düşmanlarına karşı adaletli, donanımlı, kuvvetli ve hazırlıklı olursun. Tüm gücünle bu duruma gelmeye çalış, bunun önüne başka bir şeyi geçirme. Göreceksin ki, işlerin bütünüyle yoluna girecektir”.²⁶

Mektupta görevli tayini, onların denetimi, yapacakları işlerin belirlenmesi ve karar verilmesi, işlerin yapılma biçimi konusunda da şu tavsiyeler yer almaktadır.

Senin namına iş yapılan her bölgeye güvenilir birini tayin et. Bu kişi sana oradaki görevlilerin yapıp ettiklerini aktarsın. Bu durum öyle bir seviyeye ulaşsın ki, sen âdetâ görevlilerle berabermiş gibi olasın. Görevlilerinden bir şeyi yapmalarını istediğinde işin sonunun nereye varacağını iyice hesapla; hayırlı bir sonuç doğuracağına kanaat getirirsen emrini ver. Aksi takdirde te-

---

²⁴ Age., s. 38.

²⁵ Age., s. 38.

²⁶ Age., s. 39.

vakkuf et ve bu konuya dair bilgisi ve söyleyecek sözü olanlara danış. Onlardan gelen değerlendirmeler doğrultusunda gerekli hazırlıkları yap. Zira insanlar ilk bakışta yeterli incelemeyi yapmaksızın bazı konularda harekete geçmenin doğru olduğuna karar verebilirler. Üçüncü şahıslar da bu konuda onların aklını çekebilir. İşlerin varacağı yer iyi hesaplanmazsa istenilen sonuç elde edilemez. Yapmak istediğin bir işte kararlılık göster. Allah'ın yardımından kuvvet bularak işi doğrudan yap. Tüm işlerinde sıklıkla Rabbinden hakkında hayırlısını iste. Bugünün işini sakın ola yarına bırakma. İşlerini çoğunlukla bizzat kendin yap. Zira ertesi gün önüne gelecek başka işler seni bir önceki günün işlerini yapmaktan alıkoyacaktır. Sen işlerini tehir edersen işler birikir ve seni aciz duruma düşürür. İşlerini günü gününe yaptığında bedeninin de gönlünün de rahat eder ve idareye müteallik işlerini sağlam yapmış olursun.²⁷

Seçkin insanların olduğu gibi, muhtaçların durumunun da araştırılması gerekir. En çok da ihtiyaçlarını giderecek başka birini bulamayanlara yardımcı olunmalıdır: "Uğradığı bir haksızlığı dava etmekten aciz kalanlara ve hakkını nasıl alacağını bilemeyenlere sen tek tek ve ısrarla durumlarını sor. Bu durumda olanlar için raiyyenden uygun evsaftaki kişileri vekil tayin et ve bu kişilere muhtaçların hacetlerini gidermelerini emret".²⁸

Zorda kalanların, yetim ve dulların himaye edilmesini ve Hz. Ömer'in yaptığı gibi Beytülmal'den onlara maaş bağlanmasını tavsiye eden Tahir, âmâların unutulmamasını, hâfızlara öncelik verilmesini, hastalar için mekânlar hazırlanmasını, buralara hasta bakıcılar ve doktorlar tayin edilmesini, hasta ihtiyaçlarının Beytülmal'den karşılanmasını istiyor.

Özellikle yöneticilerin ulaşılmaz kimseler olmaması gerektiğini belirten Tahir, onların insanlara güler yüzlü, nazik ve cömert davranmalarını tavsiye etmektedir: "İnsanların sana ulaşmalarını sağla, yüzünü göster onlara. Muhafızların ahaliye kaba davranmasın. Onlara kol kanat ger, asık suratlı olma. Konuşurken, birinden bir şey talep ederken nazik davran. Cömertlik ve kereminle muamele et insanlara. Bir şey vereceğin zaman gönülden ve kırmadan

²⁷ Age., s. 39.

²⁸ Age., s. 40.

ver. Başa kakmadan ve kaba muameleye başvurmadan verilen her hediye Yüce Allah'ın izniyle kârlı bir ticarettir".²⁹

Tahir b. Hüseyin, hem kendi zamanında hem de geçmiş dönemlerde meydana gelen olaylardan ve yöneticilerden, tarihten silinmiş milletlerden ders alınmasını da öğütlemektedir. Yöneticilerden ayrıca ulema ile oturup kalkmasını, onların öğütlerini dinlemesini, çevresindekilerden en çok, "sende gördükleri bir kusuru, makamının heybetinden korkmadan sana gizlice söyleyebilenler ve gördükleri eksiklikleri sana bildirenler olsun"³⁰ diyerek dalkavukluk yapmadan gerçeği söyleyen kimselere değer vermesini istiyor.

İhtiyaçların belirlenmesi ve bunları giderecek görevlilerin çalışma şekilleri konusunda da tavsiyelerde bulunan Tahir, belde veya raiyyenin ihtiyaçlarına ilişkin konuları arzetmek üzere yöneticiye gelecek kişiler için bir zaman belirlemesini, gelen isteklerin dikkatle incelenmesini, tekrar tekrar gözden geçirilmesini ve üzerinde düşünülmesini, eğer hakkaniyete ve basirete uyguna uygulanmasını salık vermektedir. Mektup şu şekilde sona ermektedir:

Bu mektubumu iyice anla, sık sık incele ve burada yazılanlarla amel et. Tüm işlerin hususunda Allah'tan yardım talep et, hakkında hayırlısını vermesini iste. Zira yüce Allah salâhtan yanadır, sâlihlerle beraberdir. Tüm bir yaşamın ve en çok istediğin şey, Allah'ın rızasının olduğu, İslâmın nizam bulacağı, Müslümanların izzet ve destek vereceği, zimmet ehlinin de adalet ve salâha kavuşacağı hususlara yönelik olsun.

Yüce Allah'tan sana güzel bir şekilde yardım etmesini, seni muvaffak kılmasını, doğru yola iletip muhafaza buyurmasını niyaz ediyorum.³¹

Gerçekten de bu mektup, söylendiği gibi, iyi anlamaya ve içinde yazılanlarla amel etmeye değer bir özellik taşımaktadır. Daha sonra gelişerek zengin bir tür haline gelen ve siyasetname adı verilen İslâm siyaset düşüncesinin ilk metinlerinden biri olması bakımından da önem taşımaktadır:

²⁹ Age., s. 41.

³⁰ Age., s. 42.

³¹ Age., s. 42.

“Bu metne yer veren neredeyse tüm klasik kaynaklar, mektubun yazıldığı dönemde yaygınlık bulduğu ve insanların beğenisini kazandığı noktasında müttefiktirler. Bu yaygınlığın gerekçeleri arasında mektuba muttali olan Halife Me’mun’un yazılanları beğenmesi de yer alır. ‘Kuşku yok ki, Ebu’t-Tayyib Tahir, din, dünya, yönetim, re’y, siyaset işi ile devlet ve tebaanın ıslahı, devlet başkanının muhafazası, halifelere itaat ve hilafetin dört dörtlük olabilmesiyle ilgili ne varsa hepsini hakkıyla yazmış ve tavsiye etmiştir’. Bu tespiti yapan Me’mun mektubu çoğaltarak memleketindeki tüm görevlilere göndermiş ve mektupta yazılanlarla amel edilmesini salık vermiştir”.³²

Yüksel KANAR

Yazar, yayıncı

---

³² Age., s. 43.

